

## ԱՆԾԱՆՕԹ ՏԱՐԱԾՔ

## "TERRA INCOGNITA"

Լատիններեն վերցուած՝ «Անծանօթ Աշխարհ կամ Տարածք» նշանակող վերնագիրը գործածուած կը գտնենք նշանաւոր մտաւորական, թարգմանիչ ու բազմակողմանիօրէն զարգացած անձնաւորութեան մը՝ Կարպիս Սուրենեանի «Բնիկ ո՞րտեղացի էք» գրքին մէջ, տպուած 1965 թուականին, Երեւան:

Սոյն վերնագրի ներքոյ յարգելի հեղինակը հետաքրքրական հանդիպումի մէջ է ոռւս հանրածանօթ մանկագիր, բանաստեղծ եւ թարգմանիչ Մարշակի հետ՝ Եալթայի մէջ: Անոնք երկուքը աշխոյժ, ջերմ ու հրաշքոտ գրողի բոնուած են և կ'արծարծեն գրական, իմաստասիրական բազմապիսի հարցեր և զիրար կը սնուցանեն, կը լրացնեն ու կը հարստացնեն անընդմէջ հարցումփոփոխութիւնով, հասուն ու իմաստուն պատասխաններով, օգտակար մեկնաբանութիւններով ու շահեկան թելադրութիւններով:

Կարպիս Սուրենեան, ծնած Աթենք և նախկին Միլզոնեանցի, հետագային հայրենադարձ, իր գիտելիքներու անծայրածիր մտապաշարով իր խօսակիցին կ'առաջնորդէ հայոց գրականութեան բերրի դաշտը և անոր առջեւ կը պարզէ բազմապիսի մարգարիտներ հայ հանճարեղ ու ստեղծագործ մտքի: Ան կը պերճախօսէ՝ գովքը հիւսելով մեր բազմատաղանդ գրողներուն: Այսպիսով, մեր գրական ծաղկանոցին մէջ մէկ առ մէկ կը տողանցեն Պ. Դուրեան, Մ. Մեծարեան, Դ. Վարուժան, Սիամանթօ, Յովհ. Թումանեան, Ա. Իսահակեան, Վահան Տէրեան, Ե. Չարեան, ինչպէս նաեւ միջնադարի բնաբերգուներ՝ Կ. Երզնկացի, Յովհ. Թլկուրանցի եւ

վերջապէս հայոց մեծագոյն խորհրդապաշտ բանաստեղծ՝ Դրիգոր Նարեկացի: Այնուհետեւ կը բնարկուին Նարեկացիի կապը ոռւս եւ համաշխարհային այլ մեծ գրողներու, ինչպէս՝ Շէյքսպիրի, Տոստոևսկիի, Թօլսթօյի եւ այլոց հետ:

Կ. Սուրենեան մէջընդմէջ կը կատարէ մէջբերումներ՝ արտասանելով զանազան գրողներէ, մանաւանդ Նարեկացիի «Մատեան Ողբերգութեան» սրբազան աղօթագիրքէն ու ապշահար կը ձգէ ծերունի ունկնդիրը՝ Մարշակը, որ կը բացականչէ. «Շշմեցուցիչ է, դա ոչ թէ այլեւս բանաստեղծութիւն է, այլ հիպնոզ: Ես նման բանի չեմ հանդիպել ոչ մի տեղ: Այստեղ արդէն բանաստեղծութեան սահմանները չբացել են»:

Մարշակ յաղփշտակուած ու գերուած կը զգայ հայ բանաստեղծական ոգիով ու հայ մտքի տիտանական թռիչքով: Կ. Սուրենեան այնուհետեւ կը շարունակէ ծանօթացնել այս ոռւս գրագէտը հայ գրական այլ սեռերու: Կարպիս ապա կը խօսի հայ հին յիշատակարաններու մասին եւ կը բացատրէ էութիւնը այդ գիրքերուն եւ կ'աւելցնէ. «Այդ տողերի մէջ յաճախ մի ամբողջ մարդկային քնաւորութիւն ու պատմական ոլորտ ես տեսնում», և խկոյն օրինակը կը բերէ Թումանունով գրիչի, որ ընդօրինակած է Նարեկը: Ահա այդ կարն հատուածը ամբողջութեամբ. «Այնքան չար էր ժամանակը, ասում է Թուման, որ չորս տարի զրկանքներով ու մահուան վտանգի մէջ գրեցի, բոլորս ապրում էինք լեռների գագաթին՝ փախստական, քաղցած, կենդանի մեռելներ էինք՝ Լենկթիմուրի ահից...»: Այս խօսքերուն

դիմաց, Մարշակ չի կրնար թափցնել իր հիացումը եւ կ'ըսէ. «Ուժեղ է: Շատ ուժեղ: Ահա ողբերգութիւնը յաղթահարող ոգին..., որքան հարստութիւններ ունէ՛ք, անոյշս: Գրողի համար ձեր պատմութիւնը անսպառ հանք է: Բայց պէտք է նաեւ այդ հանքից օգտուել գիտե՛նալ. այսպէս է ժամագին, վերամբարձ վէպի վտանգը կայ: Աղեղը միշտ պէտք է լարուած լինի: Թուլացած լարից ծնուում է ֆաղցր-մաղցր մի բան, ուր գծագիրն աղօտանում է, բառն արժէֆագրկուում»:

Եւ իրօք, ինչքան ընդարձակ ու հարուստ են մեր յիշատակագրութիւնները, տապանակագրութիւնները, արձանագրութիւնները եւ վիմագրութիւնները: Առանձնակի եւ ուշագրաւ աշխարհ կը ներկայացնեն ֆարէ գիրքերը կամ շիրմագրութիւնները: Նշանաւոր գիւղագիր Թլկատինցին իր «Գիւղին Կեանքը» գիրքին մէջ, «Քրոնիկներ» վերնագրի տակ մանրամասնօրէն կը նկարագրէ «մագաղաթէն ալ հին, թանկագին», գերեզմանոցի տապանագրութիւնները եւ մեզ կը փոխադրէ անցեալ դարերը: Խրիմեան Հայրիկ Կաթողիկոսը շատ ճիշդ է երբ կ'ըսէ թէ գերեզմանոցը ինքնին դպրոց է: Կ'արժէ այստեղ ֆանի մը օրինակ մէջբերել, պարզապէս ընդգծելու խիստ կարեւորութիւնը այդ գրութեանց, որոնք ոչ միայն այժմէական են, այլեւ խիստ ուսուցողական ու դաստիարակիչ: Ահա թէ ինչ կ'ըսուի Մինաս կրօնաւորի մասին՝ «Մեղը՝ որ ֆացախեցայ, աղ՝ որ անհամացայ, սպիտակ՝ որ սեւ ֆոմուր եղայ, Տէր, դու ինձ արա, անպիտան կրօնաւորեալս Մինաս...»

Մէկ այլ կարճառօտ գրութիւն մեզ կը յիշեցնէ կեանքի կարճութիւնը՝ «Ով մարդ, յիշեա գվախեան քո»: Այս շատ խիտ խօսքը կը խրատէ մարդը

ըլլալ զգօն, հեռատես, լայնահայեաց, խոհուն, շրջահայեաց ու հանապազմաժըռ ունենալ իրեն առջեւ եւ գիտակցիլ թէ մարդս մահկանացու է:

Ահա եւ Օհաննէսին ֆարէ յիշատակարանը, որ կը մատնանշէ անոր անձնասիրութիւնը եւ մորթապաշտութիւնը. «Ճաւօք ծնայ, մեղօք մեռայ. սուտ անուն Օհաննէսս ափ մը հող դարձայ, վայ ինձ, վայ ինձ. եկայ ու անցայ, բարիք մը չըրի, ոչ ազգիս, ոչ ազգականիս, ոչ իսկ ընտանեացս: Զար օրինակ եմ, անէծքի նշանակէտ մի գերեզմանս»:

Մէկ այլ անձանօք ու աննշան շիրմաֆար կ'ըսէ. «Ես Սարգիս Հ..., բզէզ ծնայ, կարիճ մեծցայ, օձ մեռանեմ: Տէր, մի՛ յիշեր զմեղս իմ զօրն ահագին»:

Խիստ հետաքրքրական է հետեւեալ յիշատակարանը. Մի, մի, մի մերձենա՛ք առ իս, ապրեցայ ցաւօք, կորսուեցայ մեղօք. իմ գերեզմանս հող ապականութիւն է. ես էի որ բամբասեցի, ես էի որ զրպարտեցի, ուրիշին հալալ հախը խորեցի, դրացիներուս դէմ պարապ թշնամութիւններ շինեցի, եկեղեցիին իրաւունքը գողացայ, դպրատանը ըռգակը (իմա՛՜ ապրանք, ապրուստ սնունդ) պողազս անցուցի, ազգին մանկտիւններուն արիւնը մտայ. հող ապականութիւն է գերեզմանս: Աղօթեցէ՛ք առ Աստուած չի զարնէ մեղքս երեսիս, ազոխը կերայ որ թողնե՛րուս ակռաները ազատ մնան անոր ցաւէն»:

Կ. Սուրէնեան ապա կ'անդրադառնայ մեր Ե. դարի անմահ թարգմանիչներուն մատուցած գրական վիթխարի ու անգնահատելի ծառայութեանց եւ «թարգմանիչ» բառը «սրբութեան լուսապսակ»ի հետ կը համեմատէ ու կը հաւասարեցնէ: Ահա այս է պատճառը որ հայ ժողովուրդը սրբացուցած է մեր

տվնաջան ու ժրաջան թարգմանիչները, որոնք դար մը գրականութիւն հայացուցին, հայակերտեցին, հայկական թարմ շունչ ներարկեցին եւ հայ մտքի գանձարանը նոխացուցին ու հարստացուցին հոգեւոր անկապտելի գանձերով: Ի գուր չէր որ թարգմանչաց տօնը հաստատուեցաւ: Հայ ազգը իր յարգանքն ու խորին երախտագիտութիւնը կը յայտնէ ամէն տարի այդ մտքի տիտաններուն, նուիրեալ մշակներուն, ներհուն գործիչներուն, որոնք գրիչն ի ձեռին անդուլօրէն տվնեցան ի սպասաւորութիւն հայ գիրին եւ ի յուսաւորութիւն հայկագեան տոհմին:

Մարշակ տեղեկանալէ ետք երախտարժան թարգմանչաց ունեցած գործունէութեանը, կը թելադրէ հետեւեալը. «Այդպիսի տօնը պէտք է համաշխարհային օրացոյցի մէջ մտցնել: Աշխարհը հը գոնէ տարուայ մէջ մի օր պէտք է յիշի ու պատուի թարգմանիչներին: Զէ՞ որ նրանց շնորհիւ մարդիկ յաղթահարում են հոգեկան մեկուսացումի, եղբայրօրէն միանում իրար...: Համոզուեցի, որ յամենայն դէպս դեռ հայ գրականութիւնը մնում է "Terra Incognita", «Անծանօթ Աշխարհ»:

Արդարեւ, հայ մշակոյթը ընդհանրապէս եւ հայ գրականութիւնը մասնաւորապէս, աշխարհին կը մնան անծանօթ: Հայոց աշխարհը, մեր փոքր ածուն, անոր «անպատասխան մնացած աղօթքները, չկարդացուած գրականութիւնը, չշահուած պատերազմները», ինչպէս պիտի ըսէր Ու. Սարոյեան, ու «բազում գործք արութեան», ինչպէս պիտի պատգամէր մեր պատմահայրը Խորենացին, կը մնան սփօղուած, վարագուրուած, անյայտութեան մէջ՝ Terra Incognita-ի մէջ: Աշխարհն իրօք անտեղեակ է հայոց բրիստոնէացման, Ոսկեդարի ապշեցուցիչ նուաճումներուն,

միջին դարերու վերածնունդին, հայ ազգի կրած անհարկի ճնշումներուն, կեղեքումներուն, հալածանքներուն եւ շահատակութիւններուն, հայ ազատագրական պայքարներուն, մեր սոսկալի ու անլուր նախաեղեռնեան կոտորածներուն ու ապա առաջին ցեղասպանութեան, մեր պատմական հողաշերտի բռնագրաւման ու տիրապետման, հայը ուժացման ենթարկելու ձախող փորձերուն, մեր ներկայ ազատ ու անկախ հայրենիքի վերելին ու Արցախեան հողի ազատագրման: Ինչպիսի կորուստներ արձանագրած է հայ մշակոյթը դարերու ընթացքին: Յիշենք գէթ Սելուկներու ձեռով հրոյ նարակ դարձած Տաթևի տասը հազար ձեռագիրները, որոնց կորստեամբ ի սպառ անհետացան պատմական արժէքաւոր տեղեկութիւններ, գրական անփոխարինելի գոհարներ, մատենագրական տուեալներ: Նման անվերագտանելի կորուստներ համարուած են անդարձ կորուստը հանուր մարդկային ֆաղափակրթութեան:

Հակառակ այն ճշմարիտ իրողութեան, որ հայոց գրասիրութիւնը եւ ընթերցասիրութիւնը առասպելականութեան հասած են, այդուամենայնիւ, «Անծանօթ Աշխարհը», քացայայտօրէն անյայտ մնացած է հայ ժողովուրդի զանազան խաւերուն: Ոմանք գիտակցաբար ու կամաւորաբար իրեն աչքերը փակած են ու ականջները խցկած, ի դիմաց ծովածաւալ մշակութային արժէքներուն: Այս եպերելի ու խիստ դատապարտելի ընթացքը մեզի ազգովին հասցուցած է վիհի եզրին: Պարզ է ու որոշ որ դէմ յանդիման ենք սառն անտարբերութեան մը: Մեր անաղարտ դիմագիծը չափազանց խաթարուած է ու այլափոխուած: Այլասերումը աներկբայ է, օտարացումը՝ տարակուսանքէ

վեր: Հայ ազգի երկրորդական, աննշան, չնչին ու տաղտուկ հարցերով աւելի կը հետաքրքրուինք ու կը զբաղինք, քան՝ կարեւորագոյնով: Կ. Սուրենեան պիտի ըսէր. «Մենք շատ յաճախ անցնում ենք կողով, առանց բացելու դէն ենք գցում ոստրէն, որի մէջ պահուած է բնական մարգարիտը...»: Մոռացութեան տուած ենք այն յոյժ կարեւոր հանգամանքը որ ամէնքս կը պատկանինք հայ գրասէր ու մշակութասէր ազգին: Պէտք է երեւակայել լոկ, թէ ինչպէս անցեալին հայ ազգի գաւակները բազմիցս իրենց ինչեքը, գոյքերը եւ այլ գոհարեղէնները վաճառած են եւ երբեմն ալ իրենց կեանքը վտանգէր են՝ ոսոխի բիրտ ձեռքէն ձեռագիր մը փրկելու համար: Դասական օրինակ է Մշոյ Սր. Կարապետ վանքի նշանաւոր, մեծկակ ու ծանր ձեռագրի հրաշքով փրկութիւնը, որ կատարած են երկու գրասէր ու քարեպաշտ կանայք: Բազում նման օրինակներ կու գան մատնանշելու մեր ժողովուրդին տածած պաշտամունքային սէրը եւ անսահման յարգանքը գրքի հանդէպ:

Հայ գիրքը մեծաւ մասամբ լքուած է այսօր մանաւանդ արտասահմանի մէջ: Հայենիքի մէջ նոյնիսկ հազուագիւտ ու արժէքաւոր գիրքեր ու քաղմատեսակ հրատարակութիւններ հրապարակ իջած են վաճառքի՝ վասն գոյապայքարի...: Հայոց լեզուն դարձած է երկրորդական ու անկարեւոր: Ներկայիս, հայերէնը կը գործածուի լոկ խօսակցութեան պահանջը լրացնելու, իսկ հայ մշակոյթի մնացեալ բոլոր բնագաւառները իրենց մասնանիւղաւորումներով կը մնան անծանօթ հայ լայնագոյն զանգուածին: Հայոց լեզուի տիրապետութեան, ինչպէս նաեւ գերագոյն աստիճանով ու քարձրագոյն մակարդակով գործածութիւնը կը մնայ լոկ փոքրամասնութեան: Հայրենիքի

մէջ իսկ, մանաւանդ Խորհրդային Միութեան «երջանիկ ու երանելի» օրերուն, երբ թմրկահարումը եւ շփոթահարումը կը կատարուէր «Մեծերուն» եւ օրն ի բուն գովերգութիւնը ու պանծացումը՝ ռուսերէն լեզուին, ումանք, քաղֆենիական ախտէ բռնուած ու հովէ մղուած, իսկ այլ, համայնավարական շունչով դաստիարակուած ու արժէքներով տոգորուած, կը նկրտէին ռուսերէնը իւրացնել եւ դարձնել իրենց մայրենի լեզուն: Այս արհամարհալից կեցումով հայոց լեզուի հանդէպ, անտարակոյս, մասամբ հայ տարրի ուծացում եւ սպիտակ ջարդ պատճառեց:

Մշակութասպանութեան ու ապահայացման մէկ այլ պարագայ է հայ դպրոցներու փակումը: Տարիներ առաջ, «գործնական» պատճառներէ մղուած փակուեցաւ Ուօթըրթաունի հայկական ամենօրեայ դպրոցը: Ներկայիս, ցաւ ի սիրտ, մամուլէն կը տեղեկանանք որ Կիպրոսի մելգոնեան կրթական Հաստատութեան վերեւ եւս գորշ ամպեր կուտակուած են: Անոր վաճառքը եւ անէացումը հայ իրականութեան երկնակամարէն մեծ ու խորունկ վէրք մը պիտի բանայ որ տասնեակ տարիներով պիտի չսպիանայ: Այդ հրաշալի մտքի ու հոգիի օճախը հոգեվարքի մէջ է եւ շտապ օգնութիւն ու փրկութիւն կ'աղերսէ: Մեր եկեղեցական կեանքէն ներս եւս պաղ հովեր կը փչեն այս օրերուն: մեր Պատարագի աւանդական ու սրբազան գրաքարը անմիջական անդամահատման վտանգի ենթակայ է եւ անոր դժիմ ու դառն ճակատագիր սահմանողներ դժբախտաբար չեն պակսիր մեր մէջ: Տխուր է արդարեւ վիճակը մեր ներկայ ազատ ու անկախ հայրենիքին: Արտագաղթը ուժաւամ կ'ընէ ու հետզհետէ կը հիւծէ գայն: Ինչ խեղճ են ու արգահատելի այն անձինք,

որոնք կը մտածեն թէ հայրենիքէն արտագաղթը պիտի գորացնէ արտասահմանը եւ նոր արիւն ու աւիւն պիտի ներարկէ մանաւանդ Ամերիկայի փոքրաթիւ ու նօսրացող գաղութներուն: Աւելի մեծ վտանգ չկայ հայութեան համար, քան իր ինքնութեան կորուստը: Զուլումը Տամոկլեան սուրի նման կախուած է մեր գլխավերելը, որմէ չիք փախուստ ու փրկութիւն: Մեր արմատները ներկայիս խարխուման ու փայլաման ճանապարհին են: Յանախ մեր անգորութիւնը մեզ կը տառապեցնէ ու հոգեպէս կը տուայտէ: Բացորոշ է, որ կը նաւարկենք յորձանգն ի վեր եւ կ'ապրինք լոկ նուազկոտ յոյսի նշոյլով: 4. Սուրէնեան մեզ կը յիշեցնէ իր հօր մէկ սիրած խօսքը. «Արմատ չունեցող մարդէն լաւ քան մի՛ սպասեր: Ատանկ մարդը ոչ համ ունի, ոչ ալ սրբութիւն»:

"Terra Incognita"ն՝ «Անծանօթ աշխարհը կամ տարածքը», խորապէս ճանչնալու եւ գնահատելու համար, ափսոս, արեւմտեան ափերուն վրայ հարկ էր հիմնել քաղում հայկական վարժարաններ, հոգեձուլարաններ, մտքի դարբնոցներ, քարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւններ, քանալ գրադարաններ, որպէս զի հայ մատղաշ սերունդի գաւակները իրենց աչքերն ու հոգիները քանային իրենց հարազատ լոյսին, ըմպէին արեւին ջերմութիւնը ու վայելէին անոր պարգեւած բարիքները: Կարգ մը գաղութներ քախտաւոր են ունենալու նման հոյակապ հայատոբ կեդրոններ, այլք, պարզապէս զրկուած են այդ օրհնաբեր բարիքէն: Ամէնքիս սիրելի ու տաղանդաւոր երգչուհի Լուսին Ամարայի հայերէն գրել-կարդալ չգիտնալու պարագան երեւի ծանօթ է ամէնքիս: Ահա թէ ինչ կը պատմէ ան այս մասին. «Զեմ կրնար գրել հայերէն, չեմ կրնար: ... Գիտէ՞ք ինչու չեմ կրնար:

Երբ հինգ տարեկան էի, Պոնտիակ ֆաղաքը, սկսայ հայկական դպրոց երթալ: Բայց Դաշնակը ըսաւ՝ դպրոցը մեր ձեռքին մէջ պիտի ըլլայ, Հնչակը ըսաւ՝ մեր ձեռքին մէջ, Ռամկավարը ըսաւ՝ մեր ձեռքին մէջ, դպրոցը գոցուեցաւ: Անոնք կոռուեցան, մենք ալ առանց հայերէն կարդալու մնացինք: Հիմա հասկցա՞մք»: Յարեւմտեան ազգային անկեղծի օճիրներ ու անդամանելի ողբերգութիւններ եկած են ջլատելու, քարոյալելու եւ սրտաքեկելու զմեզ, ինչպէս նաեւ ֆանդելու մեր ազգային միասնականութեան ոգին, թուլացնելու մեր վեռակամութիւնը եւ փամփին յանձնելու մեր ճակատագիրը: Ներկայիս, արեւմտեան ափերու վրայ, իբրեւ արդիւնք համաշխարհայնացումի կամ համընդհանրացումի (Globalization), ամերիկեան մշակոյթը իր արտակարգ վիթխարիութեամբ ու հզօրութեամբ պիտի կլանէ փոքրամասնութիւնները եւ ամերիկեանացնէ զանոնք: Ո՞ր է մեր պատնէշը, պարիսպը, վահանը, փրկութեան լաստը, որ մեզ խնայէ ի սպառ կորուստէ: Մեր գոյամարտը դժբախտաբար իջեցուցած ենք վաճառականական սեղանին եւ առեւտրականի հասարակ հոգեբանութեամբ կը վարուինք անոր հետ: Ճիշդ ըսուած խօսք է, որ «հոգիով վաճառականը ամէն ինչ կը ծախէ»: Այո, այս անպատկառ ոգիով է որ ծախու հանած ենք ազգ ու եկեղեցի, ազգային արժանապատուութիւն ու նախանձա- խնդրութիւն, ընտանեկան պատիւ, հայկական ձեռագիր, հայ դպրոց, հայ լեզու, Պատարագի գրաբար...:

4. Սուրէնեան իր «Բնիկ ո՞րտեղացի էք» գրքին մէջ ամենայն ճշդութեամբ կը գրէ հետեւեալը. «Ամէն մի հայ, մանաւանդ արեւմտահայ ընտանիք ունի երեք ցաւ, քնիկ երկրի տեղանքը, խողխողուած հարազատները

վիշտը, ով կիսանոսներով ու մայրցամաքներով բաժանուած եղբայրների ու քույրերի կարօտը: Ժամանակի ընթացքում այդ երեքին աւելացաւ եւս մի ցաւ՝ օտար երկրում գաւակների ու թոռների ուծացման երկիւղը: Եւ հիմա երբ հայը հարցնում է իր ազգակցին - «Բնիկ ո՞րտեղացի էք», հարցն իր մէջ խտացնում է այդ բոլոր ցաւերը, բայց եւ միաժամանակ մի յոյս, որ աւելին է, քան իր հայրենակցին գտնելու յոյսը»:

"Terra Incognita"ն ակնդէտ կը սպասէ իր հարազատ գաւակներուն որ հետաքրքրուին իրմով, պեղեն զինք ու յայտնաբերեն իր ծոցին մէջ պահուած քիւրաւոր գանձերը, կոթողները ու գլուխ-գործոցները: Մենք, իբրեւ աւանդատուները մեր նախահարց, պարտինք պահել ու պահպանել իբրեւ զրիք ական, ամէնը ինչ ժառանգած ենք: Գերմանացի աշխարհահռչակ գրող Կէօթէ իր «Ֆաուստ»ին մէջ շատ իմաստուն կերպով կը պատգամէ. «Այն, ինչ հայրդ քեզ թողած է աւանդ, ինքդ վաստակէ, որ պահես հաստատ»:

Իւրաքանչիւր հայի բարոյական պարտականութիւնն է հաղորդուիլ ու գիրքընդիսառնուիլ այդ «անծանօթ աշխարհի» խորին խորհուրդի հետ եւ հարստացնել իր իմացական ու ներքին հոգեկան աշխարհը: Զընթերցուած գրական գոհարներ, չունկնդրուած երաժշտական հագուա- գիւտ կտորներ, չերգուած մեղեդիներ ու հայաշունչ ստեղծագործութիւններ, չուսումնասիրուած հնամաշ ու խունացած մագաղաթներու պատառիկներ, չարտասանուած սուրբ աղօթքներ, դաժան դարերու հողմերէ մտրակուած փոշոտած, հնարժէք արձանագրութիւններ, չայցելուած ուխտավայրեր, աղօթատեղիներ, վանքեր, մենաստաններ եւ այլ քիւրաւոր պատմական վայրեր ու

ոգեղէն արժէքներ կը սպասեն հայորդիներուն, կարիք ունին անոնց հոգատարութեան, քննութեան, հետազօտութեան, արժեւորման ու գնահատման:

Հայ ժողովուրդը, իր տաղանդով ու յարատեւելու ոգիով լոկ, կրցած է դարերով ապրիլ: Շիրվանգադէ հրաշալիօրէն եւ իրաւացիօրէն կ'ըսէ. «Տաղանդն այնպիսի ոյժ է, որի առջեւ վաղ թէ ուշ խորտակուում են բոլոր պատնէշները եւ փարատուում է ամէն մի խաւար: Նրա դէմ անգոր է տգիտութիւնը, եւ նախանձը, եւ ատելութիւնը, ամէն ինչ»:

Ով Հայ, ճանչցիր «Անծանօթ Տարածքը», այ՛ն, քաղաքակրթութեան օրրանը, որ առհաւական սուրբ ժառանգ է քեզի: Փոքր ու աննշան հայոց ածուն այլոց եւս ծանօթացուր: Առողջ պահէ արմատներդ ու անարատ՝ ինքնութիւնդ:

Մեր Ե. դարու քաղցրագրուցիկ մատենագիր Եղիշէն կը գրէ. «Եթէ կարի ոք առաւելեալ իցէ աշխարհական մեծութեամբ եւ մտօքն աղփատագոյն, այնպիսին ողորմելի է քան զբազումս. որպէս եւ տեսնեմք իսկ ոչ միայն ի չափաւոր մարդիկ, այլ եւ յոր մեծն է քան զամենայն», որ թարգմանի՝ «Եթէ մէկը շատ նոխացած ըլլայ աշխարհական մեծութեամբ, իսկ միտքով աւելի աղփատ ըլլայ, այնպիսին ողորմելի է շատերէն. ինչպէս որ կը տեսնեմք իսկ՝ ոչ միայն ի չափաւոր մարդիկ, այլ եւ յոր մեծն է քան զամենայն», որ թարգմանի՝ «Եթէ մէկը շատ նոխացած ըլլայ աշխարհական մեծութեամբ, իսկ միտքով աւելի աղփատ ըլլայ, այնպիսին ողորմելի է շատերէն, ինչպէս որ կը տեսնեմք ոչ միայն հասարակ մարդկանց մէջ, այլեւ անոր մէջ, որ ամէնէն մեծն է»:

ՋԵՆՈՐ ՔՀՆՅ. ՆԱԼ ՊԱՆՏԵԱՆ